

УДК 332.334.12.4

Кальченко С.В.

доктор економічних наук, доцент

Таврійського державного агротехнологічного університету

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ РОЗВИТКУ ТВАРИННИЦТВА В ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ

SPECIFICS OF ASSESSING THE DEVELOPMENT OF LIVESTOCK IN PRIVATE FARMS

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню функціонування галузей тваринництва в особистих селянських господарствах. Обґрунтовано необхідність запровадження нових методичних підходів до оцінки результативності діяльності особистих селянських господарств. У статті запропоновано методику оцінки результативності виробничої діяльності особистих селянських господарств за допомогою індексного методу. Запропоновану методику використано для оцінки тенденцій розвитку тваринництва в особистих селянських господарствах. Визначено фактори, які впливатимуть на розвиток тваринництва в особистих селянських господарствах.

Ключові слова: тваринництво, свинарство, ефективність, аграрне виробництво, особисті селянські господарства.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию функционирования отраслей животноводства в личных крестьянских хозяйствах. Обоснована необходимость введения новых методических подходов к оценке результативности деятельности личных крестьянских хозяйств. В статье предложена методика оценки результативности производственной деятельности личных крестьянских хозяйств с помощью индексного метода. Предложенная методика использована для оценки тенденций развития животноводства в личных крестьянских хозяйствах. Определены факторы, которые будут влиять на развитие животноводства в личных крестьянских хозяйствах.

Ключевые слова: животноводство, свиноводство, эффективность, аграрное производство, личные крестьянские хозяйства.

ANNOTATION

The article is devoted to the study of the functioning of livestock industries in private peasant farms. The necessity of introducing new methodical approaches to the evaluation of the performance of personal peasant farms is substantiated. The article proposes a method for evaluating the effectiveness of the production activities of private peasant farms using the index method. The proposed method is used to assess the development trends in livestock farming in private farms. The factors that will influence the development of livestock farming in private farms are determined.

Keywords: animal husbandry, pig production, efficiency, agrarian production, personal peasant farms.

Постановка проблеми. За сучасних умов суттєво зросла роль особистих селянських господарств як складової вітчизняного аграрного виробництва, що також виконує важливі соціальні функції, будучи селюформуючим та селюутворюючим фактором. Водночас необхідно відзначити, що наявні методичні підходи до оцінки результативності їхнього функціонування, на нашу думку, не відповідають реаліям сьогодення. Діяльність більшості селянських господарств неможливо адекватно оцінити, використовуючи традиційні показники економічної ефективності (прибуток,

рентабельність тощо) Функціонування цього типу виробництва спрямоване не на максимізацію доходу, а на задоволення власних потреб, а також підпорядковане не стільки економічним, скільки біологічним і соціальним законам, що визначають спектр потреб та їх еволюційну динаміку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості функціонування особистих селянських господарств як специфічної складової аграрного виробництва досліджувалися в роботах В.К. Збарського, М.Й. Маліка, Ю.О. Лупенко, О.В. Чайнова, Т.І. Яворської та інших вчених.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, потребують подальшого вивчення напрями оптимізації методичного забезпечення оцінки результативності функціонування цієї групи аграріїв.

Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності оптимізації методики оцінки результативності діяльності особистих селянських господарств в системі аграрного підприємництва, а також практичній реалізації пропозицій на прикладі галузі тваринництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з методикою оцінки економічної ефективності сільськогосподарського виробництва в особистих селянських господарствах, яка запропонована Т.І. Яворською, слід не тільки розглядати обсяг виробленої продукції, але й порівнювати виручку від реалізації з усім обсягом витрат, зокрема затратами на оплату праці, нарахуваннями на неї. За результатами розрахунків результатів виробництва продукції рослинництва в конкретному домогосподарстві було зроблено висновок про можливість функціонування господарства навіть за умов сплати фіксованого податку [1, с. 48].

Заслугує на увагу методика оцінки рівня дохідності особистих селянських господарств, запропонована О.Д. Балан та А.О. Ярковим, згідно з якою головним критерієм діяльності є не рівень товарності продукції, а загальний обсяг грошових надходжень. Для розрахунку дохідності пропонується використовувати таку формулу:

$$y = ((\sum a + \sum x) - bn) / bn, \quad (1)$$

де y – рівень доходності особистого селянського господарства;

а – середньомісячна заробітна плата (пенсія, стипендія) з розрахунку на одного власника особистого селянського господарства;

х – середньомісячні надходження від продажу виробленої в особистому селянському господарстві продукції з розрахунку на 1 особу;

б – рівень середньомісячної заробітної плати в середньому по регіону;

п – кількість працездатних членів особистого селянського господарства [2, с. 13].

За результатами розрахунку значення коефіцієнта дохідності, на думку авторів методики, дасть змогу характеризувати діяльність господарства як підприємницьку та прогнозувати перспективи перетворення підприємницьких домогосподарств на сільськогосподарські підприємства фермерського типу. Ми не можемо погодитися з таким трактуванням, оскільки, по-перше, діяльність усіх особистих селянських господарств є фактично підприємницькою, тому що всі вони функціонують в умовах невизначеності і створюють продукцію самостійно на свій ризик; по-друге, за сучасних умов сформувався певний прошарок землевласників, які використовують ділянки не з метою отримання грошового доходу, адже рівень надходжень за іншими джерелами їх задовольняє; господарська діяльність таких домогосподарств не завжди може бути визнана селянською; по-третє, загальний обсяг доходів осіб пенсійного віку не завжди перевищує рівень середньомісячної заробітної плати по регіону. Щодо концепції масового перетворення одноосібних господарських одиниць на фермерські господарства, то ця ідея вже довела свою практичну нездійсненність.

Науковим колективом фахівців ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААНУ під керівництвом П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка та Ю.Я. Лузана було розроблено методику оцінки ефективності сільськогосподарського виробництва в дрібнотоварному секторі з огляду на показника умовного валового доходу, «який визначається як різниця між виручкою від реалізації та вартістю спожитої продукції і витратами без оплати праці» [3, с. 13].

Фахівцями ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААНУ під керівництвом О.М. Шпичака розроблено методичні підходи до оцінки витрат та дохідності виробництва сільськогосподарської продукції в селянських господарствах за двома варіантами.

«I варіант – до загальних витрат включаються витрати на оплату праці, які розраховані, виходячи з фактичних затрат живої праці на виробництво одиниці продукції та середньої її оплати працівників відповідного профілю в господарствах колективних форм, а також витрати насіння, кормів, інших матеріально-технічних ресурсів за ринковими цінами придбання, а власні – по собівартості.

II варіант – в загальні витрати не включається оплата праці. Розрахунок другого варіанту, на думку розробників методики, дає мож-

ливість проаналізувати показники економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції з позиції власника приватного господарства, для якого насамперед важливо окупити матеріальні затрати» [4, с. 42].

П.П. Мансуров пропонує такі критерії оцінки ефективності діяльності селянських господарств, як чистий додатковий дохід від виробництва та реалізації, загальний обсяг виробленої продукції у натуральному та вартісному виразі, обсяг споживання виробленої продукції, розмір земельної ділянки, урожайність сільськогосподарських культур, продуктивність тварин, загальні затрати робочого часу, продуктивність праці [5].

Л.В. Овчинцева для оцінки ефективності діяльності дрібнотоварного сектору пропонує використовувати на лише показники, що відображають результати сільськогосподарського виробництва, обсяги використаних та затрачених матеріальних, трудових, земельних ресурсів, але й рівень товарності відповідних видів продукції. З метою визначення впливу виробничого процесу на подальший розвиток селянських господарств розглядається частка реалізованої продукції у загальному сімейному доході, а також частка продукції у затратах на споживання, що здійснюється родиною [6].

На нашу думку, для визначення рівня ефективності сільськогосподарського виробництва в особистих селянських господарствах доцільно застосовувати комбінований підхід, що має передбачати використання умовних показників, даних щодо виробництва, реалізації та споживання сільськогосподарської продукції, а також впливу виробничої діяльності на добробут селянської родини. Внаслідок цього для оцінки результативності діяльності особистих селянських господарств ми пропонуємо застосовувати таку методику.

Вибір методики обумовлений такими причинами:

1) специфіка функціонування сільських домогосподарств, яка визначає обсяги виробництва, оцінку ступеня ефективності витрат на виробництво з огляду на вплив його результатів на загальний розмір доходів домогосподарства;

2) розбіжності структури витрат на виробництво в сільських домогосподарствах та сільськогосподарських підприємствах (зокрема, заробітна плата), а також розбіжності в системі оподаткування; велика частина селян є особами пенсійного віку, які користуються певними пільгами;

3) розбіжності в системі формування доходів сільських домогосподарств та сільськогосподарських підприємств; структура надходжень для домогосподарств може включати не тільки результати господарської діяльності, пов'язаної із сільськогосподарським виробництвом, але й пенсійні виплати, доходи від нерухомості тощо;

4) наявна звітність дає змогу адекватно оцінити ступінь ефективності сільськогоспо-

дарського виробництва в домогосподарствах в масштабі регіону, а також здійснювати певні порівняння на загальнонаціональному рівні, аналізуючи результати виробництва за окремими видами продукції (зернові, молоко тощо).

Індексна методика оцінки ефективності виробництва в особистих селянських господарствах застосовується для оцінки рівня ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах під час:

- надання характеристики виробництва сільськогосподарської продукції;
- порівняння результатів виробничої діяльності особистих селянських господарств на регіональному та загальнонаціональному рівнях;
- визначення перспектив розвитку селянських господарств;
- планування державної політики щодо розвитку особистих селянських господарств.

1) В методиці наведені нижче поняття вживаються у такому значенні:

- індекс загальної господарської ефективності – показник, який відображає результативність виробництва окремого виду продукції;
- індекс споживчості – показник, який відображає споживацький характер виробництва продукції для селянського господарства;
- індекс товарності – показник, який відображає товарний напрям у виробництві продукції;
- індекс виробничих витрат – показник, який відображає подальше використання продукції у сільськогосподарському виробництві;
- індекс втрат – показник, який відображає рівень втрат під час зберігання продукції;
- інші поняття, що використовуються в методиці, мають загальноприйнятне значення в економічній літературі.

2) Підготовчий етап з оцінювання ефективності виробництва продукції.

Для визначення рівня ефективності сільськогосподарського виробництва в селянських господарствах застосовуються такі операції:

- збирання даних щодо доходів та витрат селянського господарства в натуральному та вартісному вигляді;
- відбір інформації на рівні регіону щодо виробництва сільськогосподарської продукції та балансу сільськогосподарської продукції по видах за 3–5 років.

З метою оцінки шляхів оптимізації сільськогосподарського виробництва в домогосподарствах застосовуються такі операції:

- визначення факторів, що впливають на характер виробництва сільськогосподарської продукції;
- аналіз ролі сільських господарств у забезпеченні населення продовольством;
- вивчення інформації щодо способу підвищення рівня техніко-технологічного забезпечення в селянських господарствах.

3) Оцінка ефективності сільськогосподарського виробництва в особистих селянських господарствах.

3.1. Розрахунок показників ефективності виробництва.

3.1.1. Для визначення оцінки виробництва сільськогосподарської продукції проводиться розрахунок таких показників протягом звітного періоду:

- урожайність ц/га (продуктивність тварин ц/гол., шт./гол.);
- ціна реалізації одиниці продукції, грн./кг;
- обсяг виробництва продукції в натуральному та вартісному виразі;
- обсяг реалізованої продукції в натуральному та вартісному виразі.

3.1.2. Для визначення результативності виробництва сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах розраховуються такі показники:

- обсяг спожитої продукції в натуральному та вартісному виразі;
- загальна сума інших надходжень в натуральному та вартісному виразі;
- обсяг сільськогосподарської продукції, втраченої під час зберігання в натуральному та вартісному виразі;
- залишки минулих періодів та обсяги запасів;
- інші затрати, які не входять до переліку;
- обсяг продукції, втраченої на виробничі потреби.

3.2. Використання методів дослідження.

3.2.1. Для аналізу показників виробництва продукції використовується метод порівняльного аналізу. Порівнюються показники ефективності виробництва по окремих видах продукції.

3.2.2. Основою оцінки ефективності виробництва сільськогосподарського виробництва в селянських господарствах є балансовий метод, використовуючи який, можна прирівняти витратну та дохідну частини в балансі відповідного виду продукції.

$$\text{Сумарні надходження} = D_1 + D_2 + D_3 + D_4 + D_5, \quad (2)$$

де D_1 – обсяг запасів на початок року;

D_2 – обсяг виробленої сільськогосподарської продукції;

D_3 – інші доходи;

D_4 – продукція, отримана в рахунок оплати праці та орендних платежів;

D_5 – продукція, куплена на ринках та в торговельній мережі.

$$\text{Сумарні витрати} = Z_1 + Z_2 + Z_3 + Z_4 + Z_5 + Z_6, \quad (3)$$

де Z_1 – обсяг продукції, втраченої та посадку та корм;

Z_2 – обсяг реалізованої продукції;

Z_3 – обсяг витрат на споживання;

Z_4 – обсяг втрат;

Z_5 – інші витрати;

Z_6 – запаси.

3.2.3. Для визначення факторів, що впливають на ступінь забезпеченості населення продо-

вольством та загальний рівень добробуту селян, застосовується структурний аналіз, використовуючи який, можна визначити характер впливу на загальний обсяг доходів та витрат результатів виробництва продукції, її споживання, а також інших напрямів використання на рівні домогосподарства.

3.2.4. За результатами наведених вище розрахунків розраховуються показники, що характеризують сучасний рівень розвитку виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції та перспективи розвитку селянських господарств.

Індекс загальної господарської ефективності:

$$I_{\text{зге}} = (3_2 \times V_2 + 3_3 \times V_3 + 3_4 \times V_4 + 3_5 \times V_5 + 3_6 \times V_6 + D_5 \times \Pi_5) / (D_1 \times \Pi_1 + D_2 \times \Pi_2 + D_3 \times \Pi_3 + D_4 \times \Pi_4);$$

Індекс споживчості: (4)

$$I_c = (3_3 \times V_3) / (D_1 \times \Pi_1 + D_2 \times \Pi_2 + D_3 \times \Pi_3 + D_4 \times \Pi_4);$$
 (5)

Індекс товарності:

$$I_t = (3_2 \times V_2) / (D_1 \times \Pi_1 + D_2 \times \Pi_2 + D_3 \times \Pi_3 + D_4 \times \Pi_4);$$
 (6)

Індекс виробничих витрат:

$$I_{\text{вв}} = (3_1 \times V_1) / (D_1 \times \Pi_1 + D_2 \times \Pi_2 + D_3 \times \Pi_3 + D_4 \times \Pi_4);$$
 (7)

Індекс втрат:

$$I_v = (3_4 \times V_4) / (D_1 \times \Pi_{\text{д1}} + D_2 \times \Pi_2 + D_3 \times \Pi_3 + D_4 \times \Pi_{\text{д4}}),$$
 (8)

де V_i – вартість одиниці i -го виду продукції,
 Π_i – ціна за одиницю i -го виду продукції.

За результатами значень розрахованих показників отримується інформація щодо мети та результативності виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції в селянських господарствах. Аналізуючи значення коефіцієнта продовольчого забезпечення, можна отримати інформацію щодо соціально-економічного значення особистих селянських господарств як складової аграрного виробництва. Використовуючи запропоновану методику, ми отримуємо можливість не тільки характеризувати рівень економічної ефективності сільгоспвиробництва в селянських господарствах, але й порівнювати показники в масштабі регіону та на загальнонаціональному рівні.

Аналізуючи рівень ефективності сільськогосподарського виробництва в селянських господарствах за допомогою індексів згідно з наведеною методикою, розглянемо динаміку балансу по культурах, які є основним об'єктом діяльності особистих селянських господарств у сфері тваринництва, а саме виробництво молока, м'яса, яєць. З метою виявлення загальних закономірностей у виробничій діяльності дрібно-товарного сектору аграрного виробництва розглянемо стан та характер виробництва на рівні України та Запорізької області.

Таке порівняння дасть можливість виділити регіональні особливості галузевого розвитку у дрібно-товарному секторі. Аналізуючи динаміку показників виробництва та споживання молока, можемо зробити висновок, що протягом 2013–2016 рр. спостерігається поступове зниження ефективності виробничої

діяльності особистих селянських господарств. Причому якщо загалом по Україні зменшення відповідних показників спостерігається з 2015 р. і триває у 2016 р., то в господарствах регіону ці процеси спостерігаються протягом всього періоду.

Причинами цієї ситуації є загальний споживчий характер виробництва молока (для України споживчий індекс знаходиться на рівні 61%, а для Запорізької області він складає близько 58%) та скорочення рівня товарності (індекс товарності для господарств України складає близько 10%, а по Запорізькій області він становить 18%). Водночас в особистих селянських господарствах України спостерігаються більш високий рівень використання молока для виробничих цілей (годування худоби), а також значно менший показник втрат виробленої продукції.

Зокрема, якщо для дрібно-товарного сектору України індекс виробничих витрат в середньому складає 4%, а індекс втрат становить 1,2%, то по Запорізькій області відповідні показники становлять 2,3% та 2,2%. Таким чином, ми бачимо, що виробництво молока в особистих селянських господарствах Запорізької області має приховані резерви для підвищення рівня ефективності, зокрема удосконалення системи збереження молока та його збуту.

Виробництво м'яса в особистих селянських господарствах є менш ефективним за рахунок високого споживчого рівня та скорочення товарності. Протягом аналізованого періоду споживчий індекс в дрібно-товарному секторі України збільшився зі 165% до 175%, тобто на 10 пунктів, а індекс товарності зменшився з 15% до 9% (табл. 2). Аналогічна динаміка простежується в особистих селянських господарствах Запорізької області, притому, що відповідні показники 2013 р. є ще більш незадовільним, ніж по Україні.

Ця ситуація є наслідком того, що в господарствах Запорізької області виробництво м'яса не має масового характеру, а більшість населення зайнята в галузях рослинництва (овочівництві та садівництві). За рахунок цього коливання відповідних показників протягом аналізованого періоду є незначним. Виходом із ситуації, що склалася, має стати активізація товарного розвитку м'ясного скотарства в селянських господарствах.

Аналізуючи ситуацію, що склалася в особистих селянських господарствах у виробництві яєць, відзначаємо, що вона значною мірою стала результатом активного розвитку промислового птахівництва (табл. 3). Протягом досліджуваного періоду спостерігалися високий рівень споживчого індексу (по господарствах України він становить 170%, по Запорізькій області – 250%) і найнижче з усіх показників по тваринництву значення індексу товарності (по Україні воно становило в середньому 5%, по Запорізькій області – 8%). При цьому обсяг реалізації яєць населенням через систему ринків є від-

Таблиця 1

Показники ефективності виробництва молока в особистих селянських господарствах, %

Показник	Рік				2016 р. до 2013 р., +, -
	2013	2014	2015	2016	
Україна					
I _{заг}	56,3	55,2	57,7	53,9	-2,4
I _с	99,9	100,2	99,9	102,5	2,6
I _т	50,0	49,8	49,0	44,7	-5,3
I _{вв}	7,4	7,6	7,2	7,4	0
1	2	3	4	5	6
Запорізька область					
I _{заг}	38,9	37	35,3	35,7	-3,2
I _с	132,5	134,6	135	139,6	7,1
I _т	72,7	75,1	79,2	73,5	0,8
I _{вв}	7,9	8,0	8,0	8,1	0,2

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Таблиця 2

Показники ефективності виробництва м'яса в особистих селянських господарствах, %

Показник	Рік				2016 р. до 2013 р., +, -
	2013	2014	2015	2016	
Україна					
I _{заг}	38,4	37,4	36,8	36,1	-2,3
I _с	165,3	169,3	174,3	175,8	10,5
I _т	15,7	13,6	10,2	9,2	-6,5
I _{вв}	0,18	0,17	0,18	0,17	-0,01
Запорізька область					
I _{заг}	28,0	28,1	29,7	28	0
I _с	215,9	215,2	211,3	217,4	1,5
I _т	24,8	25	12,7	12,0	-12,8
I _{вв}	0	0	0	0	0

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Таблиця 3

Показники ефективності виробництва яєць в особистих селянських господарствах, %

Показник	Рік				2016 р. до 2013 р., +, -
	2013	2014	2015	2016	
Україна					
I _{заг}	40,8	39,9	35,5	37	-3,8
I _с	165,1	168,9	182,8	176,7	11,6
I _т	5,5	5,4	5,7	4,2	-1,3
I _{вв}	3,9	3,9	4,0	3,9	0
Запорізька область					
I _{заг}	24,1	23,4	22,1	28,4	4,3
I _с	246,3	251,5	264,7	217,7	-28,6
I _т	8,8	9,0	8,9	0,7	-8,1
I _{вв}	7,5	7,7	7,6	5,7	-1,8

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

носно стабільним, що свідчить про продаж надлишків. Водночас наявність крупних птахівницьких підприємств як конкурента на цьому сегменті ринку приводить нас до висновку про недоцільність здійснення бізнес-проектів на базі особистих селянських господарств у відповідному галузевому напрямі. Водночас цілком ймовірним є розвиток товарного виробництва яєць на базі збутового кооперативу, який має об'єднувати мешканців окремого села.

Висновки. У статті досліджено особливості застосування методичних підходів для оцінки результатів діяльності особистих селянських господарств. Обґрунтовано необхідність удосконалення наявної методики. Запропоновано систему індексів, використання яких дає змогу здійснити системний та комплексний аналіз функціонування особистих селянських господарств в масштабі окремої галузі. Розроблену методику використано для аналізу виробничої

діяльності особистих селянських господарств у галузі тваринництва. Проведено порівняльний аналіз діяльності особистих селянських господарств за даними галузевими напрямами на рівні Запорізької області та України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Яворська Т.І. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2012. 386 с.
2. Балан О.Д., Ярковий А.О. Удосконалення механізму визначення рівня доходності особистих селянських господарств. Економіка АПК. 2011. № 8. С. 12–15.
3. Ефективність сільськогосподарського виробництва в особистих господарствах громадян / за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, Ю.Я. Лузана. Київ: ІАЕ УААН, 2001. 378 с.
4. Орлатий М.С. Соціальна сфера села. Київ: ІАЕ, 1997. 200 с.
5. Мансуров П.П. Формирование устойчивого жизнеобеспечения сельских территорий Ульяновской области. Ульяновск: УлГТУ, 2012. 272 с.
6. Овчинцева Л.В. Личные подсобные хозяйства. URL: http://www.raf.org.ru/magazine_old/sta12001_4.htm.
7. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство. Избранные труды / редкол. сер.: Л.И. Абалкин (пред.) и др. Москва: Экономика, 1989. 492 с.